

XXXII

SEJM WALNY PIOTRKOWSKI 1523 R.

WSTĘP

W drugiej połowie 1523 r. zwołał król sejm do Piotrkowa. Sejmiki odbyły się we wrześniu i w październiku, sam zaś sejm obradował między 24 października a 17 grudnia 1523 r.¹

Obrady były burzliwe, pełne zatargów między królem a posłami, czy między Wielkopolanami a Małopolanami; uskarżał się też podkanclerzy Piotr Tomicki w listach z 30 października, że co najmniej przez piętnaście dni po rozpoczęciu sejmiku nie można było przystąpić do właściwych obrad². Wielkopolanie dążyli do egzekucji praw, domagając się ich dosłownego stosowania (*nulla alia reparatione indigerent iurium, nisi exequutione*). Królowi zależało na dyskusji nad obroną państwa oraz nad ogólną reformą prawa. Debaty nad projektami kodyfikacji potoczyły się ostatecznie bez udziału nieprzejednanych posłów wielkopolskich i stąd pierwotnie *Formula processus* miała tylko lokalną moc obowiązującą³. Ostatecznie obrady sejmiku piotrkowskiego przyniosły znaczny dorobek⁴. Nie został on jednak w całości wpisany do Metryki Koronnej, prawdopodobnie z tego względu, że w 1524 r. ogłoszono drukiem urzędowy zbiór konstytucji sejmowych, obejmujących materiał normatywny od 1507 r., tj. od wstąpienia na tron Zygmunta I, i świeżo uchwalone konstytucje sejmiku piotrkowskiego też w tym zbiorze zamieszczono⁵.

W szczególności nie został wpisany do Metryki Koronnej podstawowy tekst konstytucji sejmowych, zawierający 8 artykułów. Nie znalazł się tam też tak ważny akt, jak *Formula processus*. Obydwa te teksty, nie oblatowane w księgach sądowych, zachowały się więc tylko w wersji zawartej w urzędowej edycji z 1524 r. Jednakże edycja ta pomijała we wszystkich aktach formuły wstępne i końcowe, przeredagowywała tekst, a nawet opuszczała w nim poszczególne artykuły, np. jeśli uważano je za czasowo tylko obowiązujące. Nie da się więc ustalić, czy w tym wypadku jest ona pełna⁶. Owo pominięcie formuł początkowych i końcowych spowodowało nawet obcięcie daty, tak że tylko przypuszczać można, że konstytucje sejmowe i *Formula processus* pochodzą z czasu około 17 grudnia, to jest ostatniego dnia sejmiku.

Niektóre z konstytucji sejmiku piotrkowskiego, uchwalone niewątpliwie w trakcie obrad, spisane jednak zostały później i noszą daty z pierwszej połowy 1524 r. Posejmowe też daty noszą wici, wydawane na podstawie uchwał piotrkowskich, oraz uniwersały poborowe.

Z dorobku, związanego z sejmem piotrkowskim, uwzględniamy w niniejszej edycji następujące akty:

¹ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów*, nr 34, s. 135.

² AT, t. VI, 1857, nr 304-306.

³ W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1979, s. 104-105.

⁴ W MRPS, cz. IV, vol 1, wpisów z tego sejmiku nie znajdujemy, natomiast tamże, cz. IV, vol. 2 oznacza jako wydane *in conventione Piotrkoviensi* akty pod nr 13619-13623, 13625-13646, 13649, 13651-13690, 13694-13700, 13703-13719, 13727-13730, 13733-13736, s. 282-288.

⁵ *Statuta Serenissimi Domini Sigismundi I*, Kraków 1524, dziewięć wydań.

⁶ O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 15, s. 41-42) uznawał jednak, że jest ona pełna, bo od końca 1523 r., kiedy działał sejm, do początków 1524 r., kiedy drukowano zbiór ustaw, nie można było jeszcze ocenić, który z przepisów stracił znaczenie prawne.

I. *Constitutiones conventus Piotrkoviensis de anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio*, wydane około 17 grudnia tegoż roku⁷.

II. *Formula processus iudicarii, terrarum Cracoviensis, Sandomiriensis, Lublinensis, Russiae, Belzensis et Podoliae, quam deinceps ab omnibus dignitariis, praefectis, iudicibus, subiudicibus et aliis officialibus nostris et terrestribus ac castrensibus generaliterque ab omnibus subditis nostris terrarum praedictarum volumus et decernimus in omnibus iudiciis et actibus iuridicis scribendisque dicis seu citationibus firmiter observari*⁸.

III. *Litterae super excidendis et vendendis fortalibus in salinis Bochnensibus*, z 7 grudnia 1523 r.⁹

IV. *Constitutio pretii rerum venalium*, z 18 stycznia 1524 r. Wprawdzie data, figurująca w tekście, sugerowałaby, iż powstał on po sejmie piotrkowskim, obradującym przecie między 24 października a 17 grudnia 1523 r., ale przeczy temu sformułowanie, iż uchwałę powzięto *in conventu generali Piotrkoviensi proximo praeterito de consilio nostrorum consiliariorum illic nobiscum existentium*. Biorąc pod uwagę nomenklaturę tego aktu, stwierdzić należy, że jest to konstytucja sejmowa, uchwalona na sejmie, ale spisana po nim; takie wypadki nie należały do wyjątków. Podobny charakter mają dwie następne konstytucje¹⁰.

⁷ Jest to tytuł zaczerpnięty z urzędowego zbioru konstytucji z 1524 r. (por. wyżej przypis nr 5), k. 28v-31. VL (t. I, s. 399-402) zawierają tytuł: *Constitutiones conventus Petricoviensis de anno Domini 1523*. O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 15, s. 40-44) opublikował je pod zmienionym przez siebie tytułem: *Constitutiones conventus generalis regni*. Edycja niniejsza opiera się na tekście z 1524 r. i na wydaniu balzerowskim, porównanym z tekstem zawartym w VL.

⁸ Tekst ten, zaczerpnięty z urzędowego zbioru konstytucji z 1524 r., nie jest tam datowany. Ponieważ jednak związek *Formuli* z sejmem piotrkowskim 1523 r. nie ulega wątpliwości, zaś podstawowe akty tego sejmiku przyjęte zostały pod sam koniec obrad, przeto określenie daty „około 17 grudnia 1523 r.” wydaje się bliskie prawdy (por. O. Balzer, op. cit., nr 16, s. 45-48). Zapewne obrady sejmowe nad *Formula processus* toczyły się w oparciu o gotowy projekt, opracowany przez prawników z otoczenia królewskiego; dowodzi tego zwrot, zawarty w edykcji publikującym urzędowy zbiór konstytucji z lat 1507-1524 (por. niżej, p. VII): *Adiecimus praeterea Formulam processus iudicarii, in compendium et modum unum per iurisperitos iussu nostro reductam* [...]. Rękopisu tego projektu nie udało się jednak odszukać; próby rekonstrukcji pierwotnego jego tekstu, przed poprawkami naniesionymi w trakcie obrad sejmowych, dokonał O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 16, s. 48-49). Moc obowiązująca *Formuli*, pierwotnie obejmująca tylko ziemie wymienione w tytule, z czasem została poszerzona. Na sejmie piotrkowskim 1526 r. przyjęło ją województwo inowrocławskie (por. niżej), w 1538 r. – reszta Kujaw, w 1553 r. król Zygmunt August wprowadził ją w całej Wielkopolsce. Por.: *Abrogatio veteris processus iudicarii in Maiori Polonia, Scriptores Rerum Polonicarum*, t. I, ed. J. Szujski, s. 309. W niniejszej edycji opieramy się na pierwodruku z 1524 r., zestawiając go z tekstem zawartym w VL (t. I, s. 403-427).

⁹ Tekst ten, pod takim właśnie tytułem, jest zamieszczony w MK₂, t. 36, s. 359-362. W MRPS, cz. IV, vol. 2, nr 13686, s. 286, nosi on tytuł: *Litterae universales regiae ad excidendis et libere vendendis etiam in depositariis in Bochnia, Usczye et Vislicia fortalibus salis (duo pro uno banco) de salinis Bochnensibus*. O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 14, s. 38-39) opublikował ten tekst pt.: *Ordinatio fortalium salis in zuppis Bochnensibus excidendorum et vendendorum*. W niniejszej edycji opieramy się na wydawnictwie balzerowskim.

¹⁰ Tekst ten, pod takim właśnie tytułem, opublikowany został w formie druku ulotnego, o charakterze urzędowym, gdyż przeznaczonego przez kancelarię królewską do ekspedycji (B. Zamoyskich, TG, AT, t. 5, nr 554, oraz Archiwum Państwowe w Gdańsku, CXXXVII, nr 18178, katal. nr 17). Wpisany też został do MK₁, t. 37, k. 547v-549 oraz MK₂, t. 36, s. 821-824, przy czym O. Balzer (op. cit., nr 17, s. 69) był zdania, że oba wpisy do Metryki opierały się na wspomnianym wcześniej druku. O. Balzer (ibidem) zestawiał te wszystkie zachowane kopie rękopiśmienne i przedruki tegoż tekstu. Zachował się też królewski mandat do starostów w sprawie publikacji tej i następnych dwu konstytucji, z 1 lutego 1524 r. (MK₁, t. 37, k. 550v oraz MK₂, t. 36, s. 828; druk w AT, t. VII, 1857, nr 4, s. 6). Niniejsza edycja opiera się na wydaniu balzerowskim (CIP, t. VI-1, nr 17, s. 68-71), gdzie tekst ten nosi tytuł: *Constitutio pretii quarundam mercium exoticarum inhibitionem quoque invehendi in regnum quaedam genera auri argenti gemmarum in se continens*.

V. *Oclusio viae mercatoribus in Slesiam et Marchiam*, z 18 stycznia 1524 r.¹¹

VI. *Sublatio immunitatum antiqui telonei ad quinquennium*, z 18 stycznia 1524 r.¹²

VII. *Edictum corpus statutorum et constitutionum regni in conventibus generalibus inde ab anno 1507 usque ad annum 1523 laudatorum typis excussum publicari et observari mandans* (w kwietniu 1524 r.)¹³. Choć tekst ten wydany został przez króla, to jednak jego bezpośredni związek z konstytucjami sejmowymi 1523 r. i ówczesną dyskusją nad egzekucją praw nie ulega wątpliwości.

VIII. *Litterae restium*:

A. *Litterae primarum restium*, z 5 stycznia 1524 r.¹⁴

B. *Litterae restium primae et secundae*¹⁵.

C. *Litterae secundarum restium*, z 13 lutego 1524 r.¹⁶

D. *Ordinatio progressus bellici litteris restium inserta* (z 6 kwietnia 1524 r.). Jest to tekst trzech wici, ale różniący się od innych podobnych tego typu aktów tym, iż zawiera obszerniejsze przepisy dotyczące gromadzenia się i pochodu¹⁷.

¹¹ Tekst ten, pod takim właśnie tytułem, opublikowany został w formie druku ulotnego, o charakterze urzędowym, gdyż przeznaczonego przez kancelarię królewską do ekspedycji (B. Zamoyskich, TG, AT, t. 5, nr 551; Archiwum Państwowe w Gdańsku, CXXXVII, nr 18179, katal. nr 17; Biblioteka Krakowskiego Oddziału PAN, TS, nr 1005). Wpisany też został do MK₁, t. 37, k. 549-550 oraz MK₂, t. 36, s. 825-828, przy czym O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 18, s. 79) był zdania, że oba wpisy do Metryki opierały się na wspomnianym wcześniej druku. Zestawił on też wszystkie znane rękopisy i druki tej konstytucji (ibidem). Rozporządzenie wykonawcze zawiera: *Decretum de mundinis ad emendos et vendendos boves ob prohibita cum Silesia et Marchia commercia in quibusdam oppidis regni celebrandis* (ibidem, nr 21, s. 79-83). Niniejsza edycja opiera się na wydaniu balzerowskim (ibidem, nr 18, s. 71-74), gdzie akt ten nosi tytuł: *Constitutio de itineribus mercatorum in Silesiam et Marchiam ad decennium occludendis*.

¹² Tekst ten, pod takim właśnie tytułem, opublikowany został w formie druku ulotnego, o charakterze urzędowym, gdyż przeznaczonego przez kancelarię królewską do ekspedycji (B. Zamoyskich, TG, AT, t. 5, nr 555. Na podstawie tegoż druku wpisany został do MK₁, t. 37, k. 547-547v oraz MK₂, t. 36, s. 824-825. O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 18, s. 74) zestawiał wszystkie jego znane kopie rękopiśmienne oraz przedruki. Rozporządzenie wykonawcze do tej konstytucji, z 23 marca 1523 r., pt. *Ordinatio camerarum ad exigenda a civitatibus et oppidis regni thelonea antiqua institutarum*, por. O. Balzer, op. cit. nr 20, s. 76. Podobny charakter mają też: *Instructio generalis thelonei antiqui exigendi*, z 24 maja 1524 r., ibidem, nr 25, s. 90-93, oraz: *Instructio thelonei antiqui in cameris Cracoviensi et Będziński exigendi*, z tej samej daty, ibidem, nr 26, s. 93-103. Dekretem wydanym w Piotrkowie 27 stycznia 1526 r. król Zygmunt I zwolnił mieszczan krakowskich od teżej ustawy (por. F. Piekosiński, *Prawa, przywileje i statuta m. Krakowa*, I, nr 29, s. 40). Niniejsza edycja opiera się na wydawnictwie O. Balzera (op. cit. nr 18, s. 74-76), gdzie tekst ten nosi tytuł: *Constitutio de libertate civitatum et oppidorum a solvendis theloneis antiquis ad quinquennium suspendenda*.

¹³ Edykt ten zamieszczony jest na wstępie urzędowego wydania: *Statuta Serenissimi Domini Sigismundi I*, Kraków 1524, we wszystkich jego wersjach (por. O. Balzer, *Przyczynki*, s. 11-24). Z ostatniego wydania tychże statutow, dokonanego w Zamościu w 1602 r., przejęty został do VL (t. 1, s. 358-359), pt.: *Praefatio Sigismundi I ad omnes illius constitutiones, ut in eius statuto reperitur*, jednakże umieszczony tam został omyłkowo pod datą 1507 r. W niniejszej edycji posługujemy się wydaniem balzerowskim (CIP, t. IV-1, nr 24, s. 88-90), porównując je z tekstem zawartym w VL.

¹⁴ Tekst ten zaczerpnięty jest z MK₂, t. 36, s. 863; na podstawie mikrofilmu AGAD, nr 703 skopiowali go W. Uruszczak i I. Dwornicka.

¹⁵ Tekst ten, niedatowany, zawarty jest w AT, t. VII, 1857, nr 21, s. 23.

¹⁶ Tekst ten zaczerpnięty jest z MK₂, t. 36, s. 865; na podstawie mikrofilmu AGAD, nr 703 skopiowali go W. Uruszczak i I. Dwornicka.

¹⁷ Tekst ten opublikowany został w formie druku ulotnego, o charakterze urzędowym, pt.: *Litterae restium, et de ordinate proficiscendo ad bellum*. Zachowany w B. Zamoyskich, TG, AT, t. 5, nr 479; por. O. Balzer, *Przyczynki*, s. 11, nr 6. Wpisany też został na podstawie tego druku do MK₂, t. 36, s. 866-868, pt.: *Litterae ultimarum restium*. Istnieją też późniejsze jego odpisy. Drukiem wydał go T. Działyński, AT.

E. *Litterae restium ad civitates*, 10 sierpnia 1524 r.¹⁸

F. *Litterae restium Sandomirie editarum*, z 29 sierpnia 1524 r.¹⁹

IX. *Litterae universales super contributione czopowe*, z 29-30 czerwca 1524 r.²⁰ O tym, że uniwersał ten uchwalony był na sejmie piotrkowskim, świadczy sam jego tekst, w art. 1.

X. *Litterae universales fertorum et contributionum in comentibus particularibus et terrestribus praedictis decretarum*, z 30 czerwca 1524 r.²¹ O tym, że uniwersał ten wydano na podstawie uchwały sejmu piotrkowskiego, a następnie przyjęto na sejmikach posejmowych, świadczy jego tekst, w art. 1.

t. VII, 1857, nr 28, s. 25-26, oraz O. Balzer (CIP, t. IV-1, nr 22, s. 83-86), pod takim właśnie jak wyżej tytułem. Niniejsza edycja opiera się na wydaniu balzerowskim.

¹⁸ Związek tego aktu (i poniższego, por. F i przypis 19) z sejmem 1523 r. jest niewątpliwie bardzo luźny; świadczy to też, jak dalece król mógł rozwijać sejmową zgodę na pospolite ruszenie. Tekst ten znajduje się w Arch. MSZ w Moskwie pod takim właśnie tytułem. Drukiem wydany został przez T. Działyńskiego, AT, t. VII, nr 50, s. 49, oraz przez O. Balzera, CIP, t. IV-1, nr 31, s. 111-112, pod pochodzącym od tegoż wydawcy tytułem: *Edictum de decimo quoque ex incolis civitatum et oppidorum regni ad expeditionem generalem mittendo* (tamże zestawienie innych znanych wydawcy odpisów rękopiśmiennych z XVI-XVIII w.). Są to wici o wyjątkowym charakterze, gdyż wydane do mieszczan. Według O. Balzera (CIP, t. VI-1, s. 111) nie da się stwierdzić, czy miały one charakter ogólnopaństwowy, czy też tylko małopolski. Por. także AT, t. VII, 1857, nr 49.

¹⁹ Tekst ten znajduje się w MK₁, t. 38, s. 54-55. Wydany został przez O. Balzera, CIP, t. IV-1, nr 32, s. 113-114, pod pochodzącym od wydawcy tytułem: *Edictum de nobilitate terrarum Poloniae Minoris cum decimo quoque subdito ad expeditionem bellicam profectura*. Wyjątkowość tego aktu polega na tym, że szlachta wyruszyć miała na wyprawę wraz z poddanyymi chłopami. Na późniejszym sejmie piotrkowskim 12 grudnia 1525-21 stycznia 1526 r., por. tekst nr VI, zacytowano niniejszy akt jako dotyczący całej Małopolski.

²⁰ Tekst ten, pod takim właśnie tytułem, wpisany został 30 czerwca 1524 r. do MK₂, t. 36, s. 899-902. Oblatowany też był w niektórych księgach sądowych i zachowały się jego późniejsze odpisy, podające jednak datę 29 czerwca 1524 r. (Por. CIP, t. IV-I, nr 28, s. 105). Drukiem ogłosił go T. Działyński (AT, t. VII, 1857, nr 35, s. 33-35) oraz O. Balzer (CIP, nr 28, s. 105-107), zatytułowawszy go: *Litterae universales contributionis ducillorum*. Niniejsza edycja opiera się na wydaniu balzerowskim, skontrolowanym jednak z MK.

²¹ Tekst ten zaczerpnięty został z MK₂, t. 36, s. 894-899. Oblatowany też został w niektórych księgach sądowych i zachowały się jego późniejsze odpisy (por.: CIP, t. IV-1, nr 29, s. 107). Drukiem ogłoszony przez T. Działyńskiego (AT, t. VII, 1857, nr 36, s. 35-37) oraz O. Balzera (CIP, nr 29, s. 107-110). Niniejsza edycja opiera się na wydaniu balzerowskim, szczytany z tekstem MK.